

O'ktamov Isroil Istam o'g'li
Buxoro davlat pedagogika instituti
jismoniy madaniyat
ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

BOKSCHI VA VOLEYBOLCHI TALABALARNING TANQIDIY FIKRLASH DARAJASI VA AKADEMIK O'ZLASHTIRISHNING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda boks va sport o'yinlariga ixtisoslashgan jismoniy tarbiya fakulteti talabalarining tanqidiy fikrlash darajasi va akademik o'zlashtirishi darajalari o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik o'rganilgan. Sportchilarning akademik yutuqlarini belgilovchi omillar aniqlandi: bokschi talabalar uchun tahliliy qobiliyatlar va o'z kuchiga ishonch; voleybolchi talabalar uchun esa tahliliy ko'nikmalar, innovatsiyalarga ochiqlik va vaziyatni kompleks tahlil qilish qobiliyati muhimligi ko'rsatildi. Olingan ma'lumotlar asosida har bir sport turining xususiyatlarini hisobga olgan holda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot talaba-sportchilarning o'quv jarayoni dasturlarini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, akademik o'zlashtirish, sport faoliyati, pedagogik faoliyat, boks, voleybol, talabalar, sport psixologiyasi, mashg'ulot jarayonlari, individual dasturlar.

COMPARATIVE ANALYSIS OF LEVEL AND ACADEMIC ACHIEVEMENT

Annotation. This study investigated the correlation between critical thinking levels and academic performance among physical education students specializing in combat sports (boxing) and team sports (volleyball). Factors determining athletes' academic achievements were identified: for boxing students, analytical abilities and self-confidence were key; for volleyball students, in addition to analytical skills, openness to innovation and the ability to comprehensively analyze situations proved crucial. Based on the findings, practical recommendations for developing critical thinking, considering the specifics of each sport, were developed. The research serves to optimize the educational process for student-athletes.

Keywords: critical thinking, academic performance, sports activity, pedagogical activity, boxing, volleyball, students, sports psychology, training processes, individual programs.

Hozirgi zamon sportining yuqori raqobatli sharoitida mutaxassislardan nafaqat jismoniy ko'nikmalar, balki pedagogik faoliyatda tahlil qilish, baholash va asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyati ham talab etiladi. Tanqidiy fikrlash (keyingi o'rinlarda TF) – axborotni tahlil qilish, muammolarni aniqlash, dalillarni baholash va qaror qabul qilishni o'z ichiga olgan murakkab kognitiv jarayon bo'lib, ta'limda talabalarni tahlil usullari, mantiqiy xatolarni aniqlash va argumentatsiyaga o'rgatish orqali rivojlantiriladi. Sportda muvaffaqiyat tobora ko'proq sportchilar va murabbiylarning intellektual qobiliyatlariga bog'liq bo'lib, TF ularga raqiblar taktikasini tahlil qilish, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish va stressli vaziyatlarda optimal qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqot yakkakurash va sport o'yinlari turlariga ixtisoslashgan talabalarning tanqidiy fikrlash darajasi va akademik o'zlashtirishi (keying o'rinlarda AO') o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishga qaratilgan. Sport ixtisosligiga qarab TFning rivojlanish darajasi farqlanishi mumkinligi taxmin qilinadi. TFning rivojlanishi bo'lajak mutaxassislariga mashg'ulot jarayonlarini samarali tahlil qilish, individual dasturlarni ishlab chiqish va sportdagi yangi tendensiyalarga moslashish imkonini beradi. Afsuski, sportda jismoniy tayyorgarlikka katta e'tibor qaratilsa-da, TF kabi kognitiv jihatlar ko'pincha e'tibordan chetda qoladi. Ushbu tadqiqot mazkur bo'shliqni to'ldirish hamda yuqori sport natijalariga erishishda TFning rolini baholashga qaratilgan. Cheksiz axborot oqimi sharoitida TF zaruriy ko'nikmaga aylanmoqda, ammo

zamonaviy ta'lim ko'pincha eslab qolishga urg'u berib, tahliliy fikrlashni rivojlantirishni e'tiborsiz qoldiradi. Shu bois, talabalarda TFni shakllantiruvchi yangi ta'lim yondashuvlarini yaratish muhimdir. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga bag'ishlangan tadqiqotlar, xususan, jismoniy madaniyat va sport kontekstida barqaror qiziqish uyg'otmoqda. Yaqin hamdo'stlik davlatlari olimlarining ishlari ham bu borada ilmiy asoslangan metodikalarni yaratishga intilish mavjudligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot ham ana shu yo'nalishdagi izlanishlarning bir qismi sifatida talaba-sportchilar tayyorgarligini takomillashtirishga hissa qo'shishni maqsad qiladi. Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida tanqidiy fikrlash kompetensiyasining shakllanishi va rivojlanishiga bag'ishlangan mahalliy hamda xorijiy ilmiy manbalar tahlil qilindi. Tanqidiy fikrlash o'quvchi va talabalarning tafakkur darajasini oshirish, o'z-o'zini nazorat qilish, mustaqil qaror qabul qilish va yangicha yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim kompetensiyalardan biridir. Birinchi navbatda, tanqidiy fikrlash texnologiyalarining nazariy asoslarini aniqlashga qaratilgan fundamental ishlar muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Berdnikova I.A. (2007) tomonidan taqdim etilgan tadqiqotda tanqidiy fikrlash texnologiyalarining konseptual asoslari yoritilgan bo'lib, muallif ushbu ko'nikmaning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini bosqichma-bosqich ko'rib chiqqan [1]. Ushbu tadqiqot nazariy asos yaratishda foydali bo'lsa-da, amaliy jihatdan cheklanganligi kuzatiladi. Tanqidiy fikrlashning jismoniy tarbiya tizimidagi ahamiyatini ko'rsatishda Vitun E.V. va Vitun V.G. (2014) tomonidan olib borilgan izlanishlar diqqatga sazovordir. Mualliflar tanqidiy fikrlashni sportchi shaxsini shakllantirishda vosita sifatida talqin qilgan va uni o'quv mashg'ulot jarayonida amaliy qo'llash usullarini taklif etganlar [2]. Ushbu tadqiqotda metodik jihatlar yoritilgan bo'lsa-da, empirik asoslar nisbatan kam ko'rsatilgan. Volkova L.M. va hamkorlari (2022) tomonidan tanqidiy fikrlashni o'quv-trening jarayoniga integratsiya qilish zarurligi asoslangan bo'lib, ayniqsa sportchilar tafakkurining dinamik rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan yondashuvlar ilgari suriladi [3]. Biroq, konseptual aniqlik va metodik birlik saqlangan bo'lsa-da, natijalarni taqqoslash va umumlashtirish komponentlari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Kulichenko I.V. va boshq. [4] tomonidan olib borilgan tadqiqotda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlangan. Tadqiqotning ijobiy jihati — ta'lim dasturlarini tahlil qilish asosida aniq tavsiyalar berilganidir. Mahalliy tadqiqotchilardan Nematova I.G. (2015) tomonidan taqdim etilgan izlanishda ijodiy va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarining o'zaro bog'liqligi va ularni rivojlantirishdagi innovatsion metodlarga urg'u berilgan [5]. Bu yondashuv O'zbekiston ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlar asosida fikrlovchi kadrlarni tayyorlash imkonini beradi. Osadchaya L.A. (2019) tomonidan tanqidiy fikrlashni jismoniy madaniyat bakalavrlarini tayyorlash jarayonida universal kompetensiya sifatida shakllantirish masalasi o'rganilgan [6]. Tadqiqotda refleksiv yondashuvlarni rivojlantirish zarurligi asoslangan. Mahalliy mualliflardan yana biri Shakirova D.M. (2013) o'z tadqiqotida tanqidiy fikrlashni shakllantirishga oid nazariy model va texnologiyalarni ishlab chiqqan bo'lib, bu ilmiy asoslangan, amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvni tashkil qiladi [7]. Muallif konkret texnologik yechimlarni taklif qilgan bo'lsa-da, ularning samaradorligi to'g'risida batafsil empirik ma'lumotlar mavjud emas. Xorijiy manbalar orasida Koffman D.M. (2013) bo'lajak pedagoglarning tanqidiy fikrlash haqidagi qarashlarini o'rganib, yuqori darajadagi tafakkur kompetensiyalarini qanday qabul qilinishi va rivojlanishini ko'rsatgan [8]. Ushbu tadqiqot o'quvchilarning tanqidiy tafakkurga bo'lgan tayyorgarligi va motivatsiyasini aniqlashda foydalidir. Derrik-Telemaque E. (2014) tanqidiy fikrlash va akademik muvaffaqiyat o'rtasidagi bog'liqlikni statistik modellashtirish asosida tahlil qilgan bo'lib, bu tadqiqot tanqidiy fikrlashni natijaviy o'zlashtirish darajasi bilan bevosita bog'laydi [9], [13]. Bu ikki tadqiqot tanqidiy fikrlashni baholash mezonlarini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Doganay A. (2007) yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarining o'qitish metodikasiga urg'u bergan bo'lib, u tanqidiy fikrlashni o'qituvchilarning o'quv strategiyasiga moslashtirish zarurligini asoslaydi [10]. Güven H. (2007) tanqidiy fikrlashga ta'sir etuvchi omillarni empirik jihatdan tahlil qilgan bo'lib, bu tadqiqot psixologik va sotsiokognitiv yondashuvlarning uyg'unligini namoyon qiladi [11]. Kalelioğlu F. (2011) onlayn-muhokama platformalari orqali tanqidiy fikrlash

ko'nikmalarining namoyon bo'lish jarayonini o'rgangan. Tadqiqotda real va sun'iy fikrlash faoliyatini o'zaro solishtirish metodikasi qo'llanilgan bo'lib, bu zamonaviy raqamli ta'lim muhitida muhim ahamiyat kasb etadi [12]. Tahlil qilingan adabiyot tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari, o'quv jarayonidagi ahamiyati, sport pedagogikasidagi o'рни va baholash uslublari borasida boy ilmiy materiallar beradi. Biroq ularning ba'zilarida empirik dalillar yetarli emas yoki ta'lim tizimiga qo'llash mexanizmlari chuqur ochib berilmagan. Shunga ko'ra, mavjud o'rganilmalarni umumlashtirish, tanqidiy fikrlashni o'quv dasturlariga integratsiya qilish bo'yicha yagona metodik model ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Mazkur tadqiqot yuqorida tilga olingan muammoni hal etishga qaratilgan bo'lib, jismoniy tarbiya va sport yo'nalishlarida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonini takomillashtirishga o'z hissasini qo'shishga intiladi. Tadqiqotning asosiy mohiyati turli sport turlari, jumladan, yakkakurashlar va sport o'yinlari bo'yicha ixtisoslashgan talabalarning tanqidiy fikrlash (TF) darajasi hamda ularning akademik o'zlashtirishi (AO) o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli korrelyatsion bog'liqlik darajasini o'rganish orqali joriy ta'lim dasturlarni mazmunan optimallashtirishdan iborat. Tadqiqotda Buxoro davlat universiteti Jismoniy tarbiya va sport fakultetining jami 85 nafar talabasi ishtirok etdi. Ishtirokchilar boks (n=44) va voleybol (n=41) sport turlari bo'yicha ixtisoslashgan talabalardan iborat edi. Turli sport turlari vakillarining kiritilishi tanqidiy fikrlashning turli faoliyat kontekstlarida qanday namoyon bo'lishini tahlil qilish imkoniyatini yaratdi. Natijalarning statistik ishonchliligini ta'minlash uchun har bir guruhdan reprezentativ tanlanma tuzildi. Bokschi talabalarning tanqidiy fikrlashini baholash uchun California Critical Thinking Disposition Inventory (CCTDI) shkalasiga asoslangan moslashtirilgan savollar ro'yxati ishlatiladi. CCTDI - bu shaxsning tanqidiy fikrlashga moyilligini o'lchaydigan keng tarqalgan vosita. Ushbu moslashtirilgan vosita turli maqsadlarda tanqidiy fikrlashning asosiy jihatlarini, ya'ni quyidagilarni baholash imkonini beradi: 1. Analitiklik. Muammolarni tahlil qilish, qismlarga ajratish va ular o'rtasidagi bog'liqlikni topish qobiliyati. 2. Ochiqlik. Yangi g'oyalarga, qarashlarga ochiq bo'lish va boshqa nuqtayi nazarlarni ko'rib chiqishga tayyorlik. 3. Qiziquvchanlik. Bilimlarni o'rganishga, savollar berishga va tushunishga intilish. 4. O'ziga ishonch. O'zining fikrlash qobiliyatiga ishonish. 5. Haqiqatni izlash. Dalillarga asoslanib, ob'yektiv xulosalar chiqarishga intilish. 6. Tizimlilik. Ma'lumotlarni tartibga solish, bog'liqliklarni aniqlash va murakkab g'oyalarni tushunish qobiliyati. Mazkur mezonlar asosida olingan natijalar sport faoliyati yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning tanqidiy fikrlash darajasini aniqlashga xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida turli ixtisoslikdagi sportchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini o'rganishda kompleks yondashuv qo'llanildi. Baholash jarayoni Likert shkalasiga asoslangan bo'lib, unda ishtirokchilarning fikrlari 1 (mutlaqo qo'shilmayman) dan 5 (mutlaqo qo'shilaman) gacha bo'lgan oraliqda baholandi. Bu esa miqdoriy tahlil uchun zarur bo'lgan empirik ma'lumotlarni olish imkonini yaratdi. Talabalarning akademik o'zlashtirishi (AO) ularning ixtisoslik fanlari bo'yicha o'rtacha joriy baholari asosida baholandi. Joriy o'zlashtirishga oid ma'lumotlar Buxoro davlat universiteti HEMIS axborot tizimidan olinib, tadqiqot uchun rasmiy va ishonchli manba vazifasini bajardi. Olingan natijalarni tahlil qilish va qayta ishlashda statistik usullardan foydalanildi. Jumladan, tanqidiy fikrlashning alohida komponentlari bilan akademik o'zlashtirish ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik darajasini aniqlash maqsadida Pirson korrelyatsiya tahlili qo'llanildi. Ushbu usul ikki miqdoriy o'zgaruvchi o'rtasidagi chiziqli munosabatning kuchi va yo'nalishini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — tanqidiy fikrlash darajasi bilan akademik o'zlashtirish o'rtasidagi statistik ahamiyatga ega bog'liqliklarni aniqlashdan iborat bo'ldi. Tadqiqot doirasida tanqidiy fikrlash quyidagi asosiy jihatlar bo'yicha baholanishi rejalashtirilgan: 1. Raqib harakatlarini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va murakkab vazifalarni bosqichma-bosqich hal qilish qobiliyati. Ushbu komponentni baholashda mantiqiy fikrlash, muammolarni yechish va axborotni tahlil qilishga yo'naltirilgan testlardan foydalaniladi.

Xususan, boks, kurash yoki sport o'yinlaridagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan raqibning keyingi harakatlarini oldindan prognoz qilish qobiliyatiga bog'liq bo'lib, bu analitik fikrlashni talab qiladi. Sport musobaqasi davomida vaziyatni tezda baholab, raqibning kuchli va zaif

tomonlarini aniqlashi, muvofiq strategiya tanlashi va o'z harakatlarini shu asosda moslashtirishi zarur. Bunday kognitiv faollik tanqidiy fikrlashning tahliliy aspekti bilan bevosita bog'liqdir. 2. Jamoaviy sport turlarida esa bu omil jamoaviy ishonch va hamkorlik darajasi bilan uzviy bog'liq. Har qanday holatda ham, ichki ishonch stressli sharoitda to'g'ri va tezkor qarorlar qabul qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. 3. Fikrning ochiqligi, haqiqatni izlashga intilish va tizimli yondashuv ko'nikmalari. Ushbu ko'rsatkich quyidagi tarkibiy qismlar asosida baholanadi: Tanqidni qabul qilishga ochiqlik va yangi yondashuvlarga tayyorlik. Sportchi o'z ustida ishlashga bo'lgan intilishini, murabbiy va jamoa a'zolarining tanqidiy fikrlarini qabul qilishga tayyorligini hamda yangi mashqlar yoki strategiyalarni amaliyotga joriy etish irodasini bildiradi. Halollik va obyektiv tahlilga asoslangan yondashuv. Sportchi o'z natijalarini xolis baholay olishi, muvaffaqiyatsizlik sabablarini ilmiy asosda tahlil qilishi va mashg'ulot jarayonini obyektiv mezonlar asosida tashkil etishga intilishi kerak. Tayyorgarlikni tizimli rejalashtirish va harakatlarni kompleks tahlil qilish. Bu mashg'ulotning turli komponentlarini — jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlik elementlarini yagona tizimda birlashtira olish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Shuningdek, sportchi musobaqa yoki mashg'ulot jarayonidagi faoliyatini chuqur tahlil qilgan holda kelgusidagi faoliyati uchun asosli xulosalar chiqara olishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Istamovich S. I. et al. Scientific-Pedagogical Basis of Forming a Healthy Lifestyle in Students by Providing General School Physical Education Classes //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2024. – T. 4. – №. 4. – C. 149-152.
2. Saidov I. I., Sobir o'g'li R. S. JISMONIY TARBIYA DARSLARINI SOG'LOMLASHTIRISHGA YO'NALTIRILGAN METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (BOSHLANG'ICH SINFLAR MISOLIDA) //Scientific Impulse. – 2023. – T. 1. – №. 9. – C. 1709-1712.
3. SAIDOV I. I., TURSUNOV M. S. THE ROLE OF STUDENTS'PHYSICAL TRAINING AND HEALTH CARE IN THEIR COMPREHENSIVE PHYSICAL DEVELOPMENT //E-Conference Globe. – 2021. – C. 52-58.
4. Кулишенко, И. В. и др. Формирование компетенций критического мышления в системе подготовки физкультурных кадров //Теория и практика физической культуры. – 2020. – №. 12. – С. 28-29.
5. Nematovna I. G. Innovative approaches in formation of creative thinking of students //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2015. – T. 3. – №. 1.
6. Осадчая, Л. А. О Формировании универсальных компетенций в области критического мышления в процессе подготовки бакалавров физической культуры //Проблемы и перспективы развития физической культуры и спорта. – 2019. – №. 1. – С. 93-101.
7. Шакирова Д.М. Формирование критического мышления студентов: модел и технология // Наследие крупных спортивных событий как фактор социально-культурного и экономического развития региона. – 2013. – С. 313-315.
8. Coffman, D.M. (2013). Thinking about thinking: An exploration of preservice teachers' views about higher-order thinking skills (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses Global. (UMI No. 3567248).
9. Derrick-Telemaque, E. (2014). The relationship of academic achievement between critical thinking and associated dispositions: A canonical correlation analysis (Doctoral dissertation). Retrieved from Proquest Dissertations & Theses Global. (UMI No. 361297).
10. Doğanay, A. (2007). Üst düzey düşünme becerilerinin öğretimi. A. Doğanay (Ed.), Öğretim ilke ve yöntemleri içinde (ss. 279-331). Ankara: Pegem Akademi.